

КОВАЛЬЧУК Ірина Леонідівна

УДК 14:572:141.333 (075.8)

**САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ:
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луцькому інституті розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Журавльов Андрій Андрійович,
Луцький гуманітарний університет,
ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Загороднюк Валерій Петрович,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
філософської антропології;

кандидат філософських наук, доцент
Возняк Сергій Степанович,
Інститут соціальних наук Волинського
національного університету
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри культурології й менеджменту
соціокультурної діяльності.

Захист відбудеться «31» березня 2009 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01033, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01033, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «27» лютого 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. К. Матюшко

Актуальність теми дослідження. Динамізм сучасних глобальних і локальних соціальних процесів формаційного характеру, що творять новий історичний тип суспільних відносин, які сьогодні характеризують як постмодернізм, посткапіталізм, постіндустріальне чи постекономічне суспільство, тісно пов'язаний із значними змінами світоглядного характеру, зокрема з відображенням і оцінюванням соціально-структурних зв'язків, що зазнають відповідних змін.

В цьому зв'язку, на тлі загальної тенденції до гуманізації суспільної свідомості загалом і української зокрема, дослідження і адекватна інтерпретація діалектично-суперечливого процесу трансформації проявів феномену відчуження в сучасному соціальному бутті та їх відображення в суспільній та індивідуальній свідомості займає чільне місце в ряду найактуальніших завдань, що вимагає і відповідного відображення в сучасній філософській рефлексії. Адже з часу, коли людина почала себе усвідомлювати, відчуження, урізноманітнюючись у своїх проявах і набуваючи нових форм у відповідності до конкретики суспільного розвитку, продовжує залишатися однією з найбільш актуальних проблем особистості і суспільства.

Проблема відчуження в східно-європейській соціально-філософській думці радянського періоду була практично “закритою”, за винятком її марксистської інтерпретації. Політичні і соціальні трансформації, які відбулися в соціалістичних країнах у другій половині 80-90-х роках ХХ ст., зняли “табу” з будь-яких “неактуальних” питань, в тому числі і з проблеми відчуження, викликавши при цьому підвищений інтерес до причин і джерел відчуження, його наслідків для суспільного розвитку, до необхідності мінімізації деструктивних наслідків цього явища. Акцентування уваги на соціально-економічних чинниках відчуження в колишніх соціалістичних республіках мало наслідком недооцінення, а в більшості випадків і абсолютне нехтування інтелектуально-духовно-психологічними чинниками, що зумовило недостатньо адекватне розуміння відчуження, його сутності та специфіки.

Сучасна ситуація в українському суспільстві робить виключно актуальною проблему відчуження. Сьогодні вимагає від філософської думки відповіді на запитання не лише щодо змісту та сутності відчуження, але більшою мірою щодо можливостей та шляхів подолання відчуження в його деструктивних формах. Відчуження, як філософське поняття, відображає багатогранне і багатопланове явище, яке у ХХІ ст. стає тотальним і пронизує усі сфери людського буття.

Актуальність і теоретико-практична значимість дослідження полягає не лише в запропонованому своєрідному методологічному підході до сутності відчуження та його розуміння, але і в шляхах подолання тих видів відчуження, які мають деструктивний характер та наслідки.

Ступінь наукової розробки теми дослідження. Ряд положень загального аналізу проблеми відчуження представлені у філософській спадщині Г.Гегеля, Т.Гоббса, К.Маркса, Ж.-Ж.Руссо, Л.Фейєрбаха, Й.Фіхте.

У філософській думці ХХ-ХХІ ст. виявлені різні підходи щодо розгляду феномену відчуження. Зокрема, культурологічний підхід (Г.Марсель, Х.Ортега-і-Гасет, А.Швейцер, О.Шпенглер), який полягає в тому, що відчуження пов'язується з особливостями сучасної культури. Теоретики екзистенціального підходу (А.Камю, Е.Муньє, Ж.-П.Сартр, М.Хайдегер) розглядають відчуження як деперсоніфікацію людини в сучасному знеособленому суспільстві. Актуальним в західній філософії залишається розгляд відчуження в контексті марксистської філософії. Категорія відчуження постає однією з центральних у теоретиків Франкфуртської школи (Т.Адорно, Г.Маркузе, Е.Фромм, Ю.Хабермас), які розглядають поняття відчуження як тотожне поняттю раціоналізація. До психологічної сфери феномен відчуження віднесли представники психоаналізу.

Окремі аспекти проблеми відчуження розглядають російські дослідники: Г.Батіщев, Ю.Давидов, І.Кальной, І.Кон, І.Нарський, Т.Ойзерман (історико-філософський підхід до проблеми); Г.Батіщев, Г.Ковадло, І.Нарський, Т.Ойзерман, В.Руденко, В.Табачковський (аналіз відчуження як суперечливого існування людини в світі предметної культури); Є.Андрос, Ф.Канак, Г.Ковадло, В.Табачковський, Г.Шалашенко, В.Шинкарук (різні виміри людського відчуження, антропологічні кризи). В радянській філософії проблема відчуження розглядалась переважно в парадигмі економічного підходу; в останні десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст. відчутно домінують парадигми культурологічного та інтегративного характеру.

Некласичні різновиди відчуження, уроки щодо осмислення проблеми відчуження у світовій та вітчизняній традиції; пошук шляхів подолання негативних виявів відчуження – ці та ряд інших проблем є темою монографії українських філософів Є.Андроса, Г.Ковадло, В.Табачковського, Г.Шалашенко, І.Чорноморденка “Відчуження: минулість і сьогодення” (К., 1995р.). Особливістю дослідження є зміна акцентів, наголос не на соціально-безособову, а індивідуально-особистісну специфіку відчуження.

Парадигма мінімізації, зняття чи повного подолання відчуження завжди була актуальною у філософській літературі.

Одним з найбільш дієвих та ефективних шляхів розв'язання проблеми відчуження постає самовдосконалення в дослідженнях Д.Андреєва, Ш.Ауробіндо, Дж.Беннетта, Г.Гурджиєва, Дж.Крішнамурті, Р.Ошо, Д.Судзукі.

Проблема самовдосконалення була предметом особливої уваги в історико-філософській традиції, має вплив на сучасну соціальну і особисту культуру. Вимога до самовдосконалення зустрічається в сучасних антропологічно зорієнтованих напрямках філософії. Актуалізована вона і в працях теоретиків Київської світоглядно-антропологічної школи (Є.Андроса, М.Булатова, В.Загороднюка, В.Іванова, С.Кримського, В.Табачковського, Н.Хамітова, Г.Шалашенко, В.Шинкарука). Долати відчуження як несправжній спосіб існування людина може завдяки свободі. Для аналізу феномена свободи в умовах інформаційного суспільства виникла потреба звернутися до філософських розвідок Г.Арендт, Дж.Крішнамурті, В.Ляха, Р.Ошо, В.Табачковського, В.Шинкарука.

Досліджують проблему самовдосконалення людини, можливості її самореалізації як запобігання різним деструкціям, в тому числі і відчуженню, А.Адлер, Р.Ассаджолі, Дж.Беннетт, А.Маслоу, К.Роджерс, Д.Судзукі, В.Франкл. Проблеми індивідуального розвитку, творчого становлення особистості та її антропобуття розглядаються в роботах Є.Андроса, М.Булатова, Г.Волинки, С.Возняка, Л.Газнюк, В.Загороднюка, С.Кримського, Г.Меднікової, А.Осіпова, Т.Розової, В.Табачковського.

Водночас, слід зазначити, в нових суспільних умовах значно змінюється розуміння відчуження щодо визначення його суті, форм і виявів. Класичний підхід до проблеми відчуження поступово переміщається в інший вимір – площину одвічних проблем людського буття.

Таким чином, завданням дисертаційного дослідження постає комплексне вивчення проблеми відчуження та можливостей її розв'язання в новому окресленні відповідно до сучасних антропологічних та соціокультурних умов, залучення попереднього філософського досвіду для розв'язання проблеми, пошук оптимальних шляхів подолання деструктивних наслідків відчуження.

Робоча гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що одним з найбільш ефективних чинників подолання відчуження виступає самовдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: Дисертаційне дослідження пов'язане з темою наукового дослідження кафедри гуманітарних дисциплін Луцького інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» «Людина і суспільство:

наукові, соціальні і духовні аспекти проблеми» (протокол № 2, від 12 вересня 2003 року).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення комплексного філософсько-антропологічного аналізу специфіки, змісту та структури процесу самовдосконалення як чинника подолання відчуження.

Досягнення поставленої мети реалізується в такій послідовності **завдань**:

- дослідити історико-філософські витоки проблеми відчуження, основні способи інтерпретації та підходи до тлумачення сутності відчуження в оціночно-аналітичних концепціях філософської думки ХХ-ХХІ ст.;

- визначити можливості розв'язання проблеми відчуження в умовах сучасного соціокультурного простору, шляхи подолання деструктивних наслідків відчуження;

- через філософський аналіз розкрити зміст поліваріативності й багатомірності проблеми самовдосконалення в історії філософської думки, особливості тлумачення феномена самовдосконалення в антропоцентричній культурі гуманізму ХХ – ХХІ ст.;

- розглянути динаміку взаємопов'язаних між собою складових процесу самовдосконалення, яку складають процеси самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння;

- виявити особливості самовдосконалення «Я» людини як внутрішньо-глибинного принципу моделювання її сутності, що являє собою континуальний акт подолання відчуження.

Об'єктом дослідження виступає самовдосконалення як чинник подолання відчуження.

Предметом дослідження є детермінанти, форми, сутність феномену відчуження та виявлення ролі самовдосконалення в подоланні деструктивних наслідків відчуження у філософсько-антропологічних концепціях ХХ – ХХІ ст.

Теоретичні та методологічні засади дослідження. Теоретичною базою дослідження виступає проблемне поле сучасних теорій відчуження. Серед загальнонаукових методів у дисертації застосовано системно-структурний і компаративний підхід у проведенні порівняльних аналізів причин, форм та шляхів подолання відчуження, як вони розумілись у класичних підходах та окреслення зазначеного процесу в західноєвропейській філософії ХХ-ХХІ ст. Вагомими для даного дослідження постали феноменологічний та герменевтичний методи (у з'ясуванні змісту і специфіки феноменів відчуження та самовдосконалення). Парадигмальною для дослідницької стратегії дисертанта є традиція Київської світоглядно-антропологічної школи, зокрема сформоване розуміння

особистості як багатомірної та потенційно універсальної істоти, яка має різні можливості для самовдосконалення.

Основою дисертації є праці зарубіжних та українських філософів щодо сутності означеної проблеми.

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні особливості та специфіки самовдосконалення як чинника подолання деструктивних наслідків відчуження, можливості самореалізації людини у сучасну добу.

Новизна отриманих результатів конкретизується у наступних положеннях, що виносяться на захист:

- обґрунтовано, що відчуження, як поняття, є досить складною палітрою конкретних проявів цього явища, які можуть мати, як мінливий, так і усталений характер. При цьому всі конкретні прояви відчуження мають однакову структуру, яка повністю не описується ні класичними, ні некласичними концепціями;

- виявлено два протилежних тлумачення сутності відчуження: як суперечність між людиною та навколишньою реальністю (класичний підхід); як відсутність суперечності між людиною і світом, їх гомогенізація, наслідком чого є знеособлення суб'єкта (в найбільш радикальних концепціях сучасної філософської думки). Досліджено відчуження як об'єктивний феномен (аналізуючи проблему взаємодії людини і суспільства), і як суб'єктивний феномен (внутрішній конфлікт індивіда);

- встановлено факт неможливості подолання деструктивних наслідків відчуження лише за допомогою досягнень науково-технічного і технологічного прогресу та засобів розуму в царині буттєвого самовизначення людини, обґрунтовано потребу цілісного, комплексного підходу до проблеми із залученням, накопиченого людством, синкретичного досвіду буття. Із спектру можливих шляхів та засобів розв'язання проблеми відчуження найбільш ефективним постає самовдосконалення, завдяки якому стає можливим руйнування основи відчуження – суперечності в свідомості людини;

- обґрунтовано цінність східної парадигми самовдосконалення, її переважно практичний характер, на відміну від інтелектуальної постановки проблеми, яка домінує в європейській філософії ХХ ст.; виявлено несамодостатність діяльнісного підходу до світу як дещо однобокого та актуалізовано потребу врівноваження двох традицій: діяльнісного активізму та самозаглиблення, самоспоглядання; визначено роль та значення свободи як передумови трансформації внутрішнього світу людини та її самовдосконалення;

- доведено, що завдяки процесу самовдосконалення, основний зміст якого виражають процеси самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, людина набуває здатності на власному досвіді усвідомити себе як цілісну, гармонійну і безконфліктну індивідуальність, досягнути всі аспекти свого буття (фізичний, соціальний, духовний), ставитися до себе рефлексивно, долати дисбаланс між об'єктивною та суб'єктивною сторонами життя, розкривати багаторівневість й багатовекторність своєї самості;

- встановлено, що самовдосконалення, як чинник подолання відчуження, передбачає звільнення людини від нав'язаних соціальним середовищем моделей поведінки шляхом розотожнення людини з її дискурсивною субперсоналією, кристалізацію її «Я», становлення якісно нового рівня антропобуття. Застосування духовних практик здатне істотно допомогти розв'язанню проблеми відчуження.

Теоретичне і практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в подальшій розробці філософсько-антропологічних питань, що стосуються особистісного буття, ставлення людини до світу, можливостей самовизначення й самореалізації людини в процесі досягнення дійсності; в розробці антропологічних та соціально-філософських проблем, що стосуються особистісного буття, творчості особистості, аксіологічного світогляду у межах філософської антропології, філософії мови, аксіології тощо. Отримані результати дослідження сприяють розробці концепції подолання деструктивних аспектів буття людини, як на рівні індивідуального подолання негативних наслідків відчуження, так і на об'єктивному (соціальному). Застосування у сфері освіти та виховання моделі подолання відчуження шляхом зміни аксіологічних пріоритетів сприятиме формуванню системи гуманістичних цінностей, зростанню духовного потенціалу молоді, розбудові культури. Результати дослідження можуть бути використані у фаховій підготовці студентів-гуманітаріїв у вищій школі, при розробці та викладанні нормативних і спеціальних курсів з філософії, культурології, психології.

Апробація результатів дослідження.

Основні ідеї та положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри культурології Волинського державного університету імені Лесі Українки, кафедри гуманітарних дисциплін Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна», на міжнародних і міжрегіональних науково-практичних конференціях: «Економічні, соціальні та правові аспекти розвитку товарного ринку та ринку послуг і рівень задоволення споживачів на них» (Луцьк, 2004), «Проблеми гендерної культури молоді» (Луцьк,

2005), «Гендерна реконструкція українського суспільства» (Луцьк, 2006), «Історія релігій в Україні» (Львів, 2006, 2007, 2008), «Творчість та освіта в інтелектуальних пошуках та практиках сучасності» (Київ, 2007); наукових конференціях професорсько-викладацького складу і студентів Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна» (Луцьк, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008); в лекційно-методичній роботі з працівниками освіти і студентами.

Публікації. Основний зміст дисертації викладений у 15 публікаціях автора. З них 7 опубліковані у фахових виданнях з філософських наук, 8 – у збірниках науково-практичних конференцій (в тому числі – 1 у співавторстві).

Особистий внесок автора. Дисертація є завершеним дослідженням. Положення наукової новизни і висновки отримані автором самостійно.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з них – 195 сторінок основного тексту. Список використаних джерел включає 214 найменувань, в тому числі 3 іноземними мовами і складає 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми наукового дослідження, характеризується ступінь її наукової розробленості, визначаються мета та завдання дослідження, зазначаються теоретико-методологічні засади роботи, формулюється її наукова новизна, розкриваються науково-практична значущість та форми апробації роботи.

Перший розділ – «Феномен відчуження в історико-філософській традиції: аналітичний та ціннісний аспекти» складається з трьох підрозділів, в яких здійснено аналітичний та критичний огляд літератури за темою. Дисертант розкриває головні тенденції розвитку проблеми відчуження в історико-філософському контексті.

У **першому параграфі «Соціально-філософські витоки розуміння природи відчуження в історії філософської думки: аналітичний огляд досліджень»** з'ясовується сутність поняття відчуження у філософській думці, визначається особливості його тлумачення представниками різних філософських шкіл. Аналіз літератури показав, що проблема відчуження існувала задовго до виникнення відповідного поняття, в якому вона знайшла своє відображення.

Проблема відчуження розглядається на перетині західно-європейської та індійської філософської думки. Під відчуженням

у східній філософії дослідники (Г.Бонгард-Левін, Д.Датта, В.Корнєв, М.Томпсон, О.Тимощук, С.Чаттерджі, Ф.Щербатський) розуміють розрив Атмана з Брахманом, а розв'язання проблеми відчуження – у подоланні цього розриву шляхом самоусвідомлення та самопізнання.

Далі у дослідженні стисло викладені основні точки зору мислителів на проблему та поняття відчуження в історії європейської філософської думки. Феномен відчуження отримує філософське трактування в різних формах: теологічній (у Філона Александійського, Орігена), метафоричній (Ф.Бекона); юридичній (Т.Гоббса, Ж.-Ж.Руссо); метафізичній (Г.Гегеля, І.Канта, Й.Фіхте); антропологічній (Б.Паскаля, Л.Фейєрбаха); політико-економічній (К.Маркса). У трактуванні відчуження як процесу головна заслуга належить Г.Гегелю, який розкриває історичність відчуження, його мінливий характер, обумовлений модифікаціями структур людської діяльності.

Проаналізована точка зору К.Маркса на проблему відчуження у його праці «Економічно-філософські рукописи 1844 року» (глава «Відчужена праця»), де відчуження розглядається у двох значеннях: як економічно-філософське і загально-філософське поняття, як особливий вид соціальної діалектичної суперечності.

У другому параграфі «Особливості аналізу проблеми відчуження в радянській філософській думці» досліджуються різнобічні концептуальні підходи до проблеми відчуження мислителів радянського періоду.

Історико-філософський підхід до проблеми відчуження актуалізовано у працях Ю.Давидова, І.Кального, І.Кона, І.Нарського, Т.Ойзермана. Традицію К.Маркса розглядати відчуження як суперечність особливого виду продовжують Г.Батіщев, І.Нарський, А.Огурцов, Т.Ойзерман, І.Чанглі. Розглядають відчуження як суперечливе існування людини в світі предметної культури Г.Батіщев, Г.Коваadlo, І.Нарський, В.Руденко, В.Табачковський. Виявляють особливості відчуження у радянському суспільстві Т.Кемеров, О.Крокинська, Н.Мещерякова, І.Нарський, Т.Ойзерман, Л.Сморгунов, І.Чанглі.

Аналізуючи дослідження проблеми відчуження мислителями радянського періоду, виявлено, що основну увагу вони зосередили на соціально-економічних чинниках відчуження та меншою мірою на антропологічних. Виділяються так звані класична і некласична форми відчуження (традиційна і нетрадиційна). Традиційно-європейським типом відчуження виступає опредметнення (втеча людини від себе у предметний світ і розчинення свого “Я” в “не-Я”); іншим типом, найбільш характерним для східнослов'янського світу, виступає

невкоріненість у світі (втеча від світу, але одночасно і несприйняття світу).

Увага у дисертаційному дослідженні звертається на неоднозначність феномену відчуження. Так, відчуження може виступати засобом подолання самого відчуження. Крім того, відчуження може набувати «перевтіленої форми саморозвитку сутнісних сил людини», філософський аналіз особливостей якої започаткований у філософській літературі шістдесятих років М.Мамардашвілі. Особливості такого підходу виявлені і в дослідженнях В.Табачковського.

Підхід до проблеми відчуження в філософії радянського періоду здійснюється переважно в парадигмі економічного підходу. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. актуалізовані парадигми культурологічного та інтегративного характеру. Їх появу спровокували дослідження відчуження, пов'язаного з соціально-психологічним станом індивіда і великих груп людей, який вони переживають під впливом життєвих обставин. Ці проблеми аналізують Є.Головаха, О.Данчев, І.Кон, О.Титаренко. Різноманітні виміри людського відчуження, антропологічної кризи в Україні досліджують Є.Андрос, С.Возняк, В.Загороднюк, Г.Коваadlo, В.Лях, В.Табачковський, В.Шинкарук.

Проаналізувавши особливості підходу до проблеми відчуження мислителями радянського періоду, дисертант приходить до висновку про зміну пріоритетів у дослідженні феномена відчуження. На зміну аналізу відчуження в його класичних формах (робоча сила як товар і відокремлення людини від власності) предметом дослідження в останні десятиліття ХХ ст. стають нетрадиційні різновиди відчуження. З'ясовано, що відчуження є органічною складовою людської істоти, її природним коренем, тому в спробах розв'язання проблеми відчуження мова не йде про повне його знищення.

У третьому параграфі «Багатомірність тлумачень сутності відчуження в сучасній філософській думці та аксіологічно-аналітичних концепціях соціального досвіду» розкриваються підходи до розгляду феномена відчуження у філософській думці ХХ-ХХІ ст.

В межах західноєвропейської традиції проаналізовано культурологічний підхід (Г.Марсель, Х.Ортега-і-Гасет, О.Шпенглер), який полягає в тому, що відчуження пов'язується з особливостями сучасної культури. Розглянуто екзистенціальний підхід, теоретики якого (А.Камю, Ж.-П.Сартр, М.Хайдегер) розглядають відчуження як деперсоніфікацію людини в сучасному знеособленому суспільстві. Актуальним у сучасній західній філософії залишається розгляд відчуження в контексті марксистської філософії, який інтерпретують (зокрема, представники Франкфуртської школи) відповідно до сучасних

реалій. Основою психоаналізу виступає концепція З.Фрейда про відчуження природного людського ества як непримиренного конфлікту між природою людини та формою її суспільного існування.

Категорія відчуження постає однією з центральних у теоретиків Франкфуртської школи (Т.Адорно, Д.Лукач, Г.Маркузе, Е.Фромм, М.Хоркхаймер), які розглядають поняття відчуження як тотожне поняттю раціоналізація.

Ідеї представників Франкфуртської школи розвинули філософи-постмодерністи. Про наявність глибокої чи навіть тотальної ситуації відчуження в створеному “постмодерністською людиною” світі засвідчують характеристики, які визначають культурну парадигму сучасності. Постмодерністська теорія (Ж.Бодрійяр, Ж.Дельоз, Ж.Дерріда, Ж.-Ф.Ліотар, М.Фуко) констатує: на зміну відчуженню прийшла фрагментація чи одиничність-одинокість, на зміну тоталізації – деталізація; культура задовольняється неглибокими образами; помітне послаблення емоцій та афектів, зростання кількості людей з депресивним станом.

Здійснений аналіз феномена відчуження розширює спектр пошуку можливостей щодо подолання його деструктивних наслідків та їх попередження.

Другий розділ «Самовдосконалення як антропокультурний феномен» складається з трьох параграфів і присвячений аналізу найважливіших філософських концепцій самовдосконалення, обґрунтуванню значення самовдосконалення як необхідної передумови подолання відчуження, ролі та значення свободи для здійснення самовдосконалення.

У першому параграфі «Філософська думка про основні моделі та мотиви самовдосконалення» розкрито форми та зміст процесу самовдосконалення людини на етапах давньосхідної, античної і середньовічної філософії, його актуалізацію у філософії Відродження та Нового часу, способи інтерпретації в сучасних психології саморозвитку та філософських концепціях самовдосконалення, їх вплив на сучасну соціальну і особисту культуру.

Трансцендентна філософія щодо самовдосконалення, її основні принципи мала місце вже в Китаї та Індії (у традиціях даосів, індуїстів, буддистів). Незважаючи на різнопланові дослідження філософської думки в доантичний період, проблема людського самовдосконалення не постала як самодостатня проблема філософії людини. Фундаментальні положення концепції самовдосконалення заклала культура античної класики. Її вагомими принципами постають чуттєвість, що регулюється моральною природою людини і суспільства, в поєднанні з раціональним практицизмом.

Особливістю філософії людини періоду середньовіччя є зосередження уваги на необхідності релігійно-морального вдосконалення людини. Містична традиція Заходу (Майстра Екхарта, Генріха Сузо, Іоанна Таулера) основною умовою самовдосконалення проголошує практичну сторону містично орієнтованого світосприйняття, а практику самоспоглядання – життєвою практикою духовного самовдосконалення. В гуманістичних концепціях філософії Відродження людська досконалість постає як апогей саморозвитку індивідуальності. Ідея самовдосконалення розглядається через своєрідний сплав соціально-громадських і чуттєво-духовних, індивідуальних чеснот (А.Данте, М.Монтень). Філософсько-етичні концепції XIV-XVI ст. розкривають самовдосконалення як філософію гармонійного розвитку людини і внутрішньо-регулятивний принцип проектування особистісної культури.

Для концепцій самовдосконалення в період Нового часу найбільш відчутним акцентом є звернення до розуму людини, вимога наслідувати природу. Можна відмітити дві лінії: лінію «розуму» (Ф.Вольтер, Ж.Ламетрі) і лінію «серця» (Б.Паскаль). Новий час (XVII і особливо XVIII ст.) орієнтує людину до взірця не з точки зору особистісно-людського змісту, а з позиції «вузькотехнологічного» (виробничого, управлінського).

Вимога до самовдосконалення людини як загальнолюдської мети зустрічається і в антропологічно орієнтованих напрямках сучасної філософії. Самовдосконалення – основна ідея вчення К.Роджерса (прагнення до самоактуалізації), А.Маслоу («фундаментальний проект»), Е.Фромма («мистецтво бути»), Д.Судзукі (стан «просвітлення»). На рубежі XX – XXI ст. ця проблематика притаманна для метаантропології, яка інтегрує підходи філософської антропології, екзистенціалізму й персоналізму. Перебуває в центрі уваги і української філософської думки, передусім у представників екзистенційної антропології Київської світоглядно-антропологічної школи.

Таким чином, у кожному історико-філософському періоді виділяються цілісні характеристики процесу самовдосконалення і принципи конкретного вдосконалення особи в суспільстві, самоформування і самоорганізації внутрішнього, індивідуального образу «Я».

У другому параграфі «Самовдосконалення як необхідна умова для розв'язання проблеми відчуження» розглянуто взаємозв'язок між процесами самовдосконалення та відчуження, обґрунтовано потребу подолання проблеми відчуження, насамперед, в свідомості людини.

Необхідною умовою подолання відчуження в сучасних умовах є формування та вдосконалення такого цілісного інтегрального утворення як мікрокосм, внутрішній світ людини,

що надає їй можливість гармонійно поєднати особистісне й надособове, розвивати свій власний потенціал. Самовдосконалення як чинник подолання відчуження передбачає здатність гармонійно розбудовувати внутрішній світ, що робить особистість інтелектуально незалежною від кон'юктурних обставин наявного буття; вміння відчувати і розуміти мінливий соціальний світ та бути самій мінливою й адаптивною до різних умов життєдіяльності. Здійснення самовдосконалення можливе за умови становлення людини як цілісної особистості, перешкодою на шляху формування якої виступає «криза ідентичності» (Е.Еріксон). Факт розпаду людини на безліч проєкцій, зникнення як цілого актуалізовує пошук єдиного центру, котрий акумулював би всі персональні можливості особистості. Формування цілісної людини розглядається як подолання внутрішнього конфлікту, дисгармонії фізичного і духовного, розірваності, загалом всього можливого суб'єктивного спектру відчуження.

На матеріалах досліджень виявлено, що метою самовдосконалення виступає зміна не об'єкта, а суб'єкта дії – трансформація внутрішнього світу людини, що впливає і на відношення до навколишнього середовища. Змінам соціальної структури, які характерні для постіндустріального суспільства, в сфері індивідуальної самосвідомості має відповідати поступова переорієнтація із стабільного «Я», де індивід сприймає себе як об'єкт, на мінливе «Я», яке сприймається як процес. Основні модуси буття людини: фізичний, соціальний, рефлексивний, океанічний (Л.Зурхер). В процесі індивідуального розвитку самосвідомість має можливість проходити всі чотири модуси: від акценту на зовнішніх характеристиках до найбільш глибинних, звісно, при сприятливих зовнішніх умовах і наявності внутрішньої потреби до самовдосконалення.

Таким чином, необхідною умовою подолання відчуження завдяки самовдосконаленню є формування цілісної та гармонійної особистості, подолання бар'єру у стосунках людини і світу. Цей процес супроводжує переорієнтація із «закритого» і стабільного «Я» людини на «відкрите» і протяжне, яка розглядається на матеріалах концепцій «гуманістичного містицизму» (Дж.Беннета, Г.Гурджиева, Дж.Крішнамурті, Р.Ошо, К.Роджерса). Особливістю людини є її незавершеність, відкритість новим смислоутворенням, а, отже, нескінченному творенню себе.

У третьому параграфі «Свобода як необхідна передумова трансформації внутрішнього світу людини та її самовдосконалення» розглядаються основні аспекти та рівні свободи, розкривається значення свободи для самовдосконалення людини, реалізації її творчого потенціалу.

У дослідженні аналізуються підходи до трактування феномену свободи у сучасній філософській думці. Зокрема, проблематика людської свободи в умовах інформаційного суспільства у працях філософів Київської світоглядно-антропологічної школи. Розглядається проблема відповідальності і свободи у поглядах містиків Г.Гурджієва, Дж.Крішнамурті, Р.Ошо.

Свобода характеризується як тривимірне явище, яке включає фізичний, психологічний та духовний рівні. Найбільш фундаментальними складовими свободи виступають її два аспекти – негативний і позитивний – свобода *від* та свобода *для*. Співмірною свободі є відповідальність і в цьому міститься корінь антропологічної колізії проблеми свободи для сучасної людини. Свобода є передумовою творчості людини.

Свобода є результатом не лише раціонально та аналітично продуманого вибору, але й проявом всього спектру суб'єктивності людини, включає як раціональне, так і емоційно-чуттєве світосприйняття і волевиявлення. Потреба в свободі глибоко закладена в людині, вона іманентна будь-якому виду її діяльності, пов'язана з самою сутністю природи людини як істоти, яка має можливість вільно вибирати між різними альтернативами. Завдяки свободі виростає особистість, її творчий акт, потреба в розвитку та самовдосконаленні.

Проаналізувавши самовдосконалення як антропокультурний феномен, дисертант приходять до висновку, що напрацювання якостей гнучкості й мобільності мислення, пріоритетами якого виступають відмова людини від концентрації на предметах і речах, на власній особі, на самозадоволенні (на рівні вітальних прагнень) і перехід до вищих щаблів саморозвитку відбувається завдяки самовдосконаленню, метою якого виступає відновлення буттєвого синкретизму та формування самоідентифікації (самоототожнення) людини.

Третій розділ «Становлення антропобуття людини як континуальний акт подолання феномену відчуження» складається з трьох параграфів і аналізує складові процесу самовдосконалення, зокрема самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, їх роль та значення в осягненні людиною своєї цілісності завдяки гармонійному поєднанню всіх аспектів її антропобуття, розглянуто самовдосконалення як внутрішньо-глибинний принцип моделювання сутності людини та самопроекту її «Я».

У першому параграфі **«Самоусвідомлення як осягнення внутрішньої природи людини та його значення для самовдосконалення»** з'ясовується сутність самоусвідомлення як однієї з важливих та необхідних передумов самовдосконалення людини.

Особлива увага у дисертаційному дослідженні звертається на відмінність самоусвідомлення людини від її ототожнення з сукупністю короткочасних хибних «я» (суб-особистостей), яка є наслідком деградації людини в соціумі. Сукупність хибних «я» людини (її хибна особистість) ґрунтується на принципі его, місце якого в онтології традиційних вчень на порядок нижче принципу самосвідомості, яка основа всіх структур свідомості. Соціальне середовище існує на рівні его, рівні вторинних структур і функцій свідомості, і повністю ігнорує рівень її первинних функцій (рівень самосвідомості).

Первинними функціями свідомості виступають ясне усвідомлення, пряме інтуїтивне знання, реальна Воля, справжня Віра; вторинні – створюють емпіричну сутність людини: інтелектуальну, емоційну, інстинктивно-рухову. Нездатність людини до рефлексії спонукає її керуватися в життєдіяльності певними стереотипам, установками, догмами. Подібний підхід редукує людину до одномірної проекції («одномірна людина» Г.Маркузе, «орієнтація на інших» Д.Рісмена), а не розвиває як багатомірну особистість.

Зміна способу філософування в постмодерністську добу призвела до зміщення центру уваги із рефлексивної самосвідомості на рефлексію щодо глибин людської екзистенції, завдяки чому розкривається більш цілісне бачення людської природи, багаторівневості і багатовекторності людини. Завдяки самоусвідомленню на рівні людської суб'єктивності відбувається розв'язання проблеми особистісного самовизначення та самореалізації. Відбувається становлення та розгортання екзистенціальній (визначальних складових безпосереднього переживання індивідом ситуації власного буття), які і задають висхідні орієнтири самоусвідомлення.

У другому параграфі «Самопізнання та саморозуміння як умови формування цілісної та гармонійної особистості» розглядається роль та значення самопізнання та саморозуміння як необхідних умов процесу самовдосконалення.

Аналізуючи зміст самопізнання та саморозуміння, дисертант бере за основу погляди представників гуманістичного містицизму та екзистенційного психоаналізу. Самопізнання постає необхідною передумовою розуміння людиною своєї власної природи, об'єднання та гармонізації її сутнісних аспектів, умовою внутрішньої трансформації людини. Завдяки самопізнанню відбувається внутрішній розвиток, що сприяє подоланню дисбалансу між об'єктивною та суб'єктивною сторонами життя людини. Самопізнання необхідне для звільнення від впливу нав'язаних ззовні стереотипів, обумовленості, що допомагає руйнуванню перешкод на шляху

гармонізації відносин людини з її природним і соціальним оточенням.

Інтровертивний характер саморозуміння передбачає вміння переключати увагу із зовнішнього світу (світу свідомості) і зосереджуватися на суб'єктивному факторі (фон свідомості). Саморозуміння супроводжується процесом пізнання об'єктивної і суб'єктивної сторін буття.

Саморозуміння передбачає такий спосіб буттєвості як «діяльність душі». Мова йде про самоспоглядання, самозаглиблення, нарощування духовної досконалості як певні акти діяння, які не мають зовнішнього вираження у вигляді опредмечування – «роблення чогось» (Е.Фромм). Процеси «самовизначення», «самореалізація», «самоздійснення», «пошук себе», «відкриття Я» виражають не лише суб'єктивний напрям поруху душі людини, але їхній зміст ще й чітко соціальний і має світоглядний смисл.

Самоусвідомлення, самопізнання і саморозуміння відбуваються завдяки самоспостереженню, яке активізує процес вивчення людиною своєї сутності. Самоспостереження аналізується в духовних традиціях і практиках; описане в книгах Дж.Беннетта, Г.Гурджієва, Р.Ошо; в індуїстській традиції розуміється як правильне пригадування, в буддизмі відоме як самасаті, в християнському ісихазмі – «протверезіння ума».

Таким чином, процеси самопізнання та саморозуміння допомагають людині розібратися у своїй власній природі, уяснити істинні та ілюзорні цінності, відчути смак внутрішньої свободи. Інтроверсія виявляє себе як процес перетворення людини в об'єкт самоспостереження і постає як проблема екзистенційного характеру, ключовим моментом якої виступає проблема екзистенційного самоздійснення та самовдосконалення.

У третьому параграфі «Самовдосконалення власного «Я» як континуальний акт подолання феномену відчуження» здійснено аналіз проблеми відчуження на основі виявлення основних перешкод на шляху буттєвої вкоріненості людини, потреби кристалізації власного «Я» як засобу духовного єднання з буттям, світом, реальністю завдяки самовдосконаленню.

Розкривається зміст переважаючих модусів існування сучасної людини, які представники Київської світоглядно-антропологічної школи пропонують позначати як «богополишеність», «новостійна» та «емансипована свідомість», які яскраво засвідчують відчуження сучасної людини від буття. Основна причина такої ситуації полягає у переорієнтації життєвого досвіду людини переважно у вимір діяльнісної парадигми, яка спровокувала домінування раціональної особистості, втрату людиною зв'язку з буттєвим корінням.

Різні філософські традиції пропонують відмінні, навіть протилежні шляхи протидії відчуженню. Давньосхідня традиція – шлях заглиблення у внутрішнє «Я» та відмову від активної предметної діяльності. Антична філософія, навпаки, не виключає, а передбачає творчу активність людини.

Самовдосконалення як процес, свідомо здійснюваний людиною, врівноважує дві традиції: діяльнісного активізму та самозаглиблення, споглядання власної сутності. На певному етапі історичного розвитку людина втратила свою синкретичну єдність з природою, а соціальні форми негативно вплинули на її особистість, формуючи як субперсоналію (Е.Фромм). Нерелективний спосіб осягнення дійсності розглядається як спосіб здійснення самовдосконалення, завдяки якому відбувається усвідомлення та пізнання людиною власного світу суб'єктивності, його просвітлення, очищення розуму від соціальних нашарувань, розототожнення з не-Я. Самовдосконалення супроводжується становленням антропобуття людини, її самобуттєвості й визначається вимогою утвердження таких принципів: монадної особистості, еквіпотенційного крещендо, екзистенційного крещендо (С.Кримський).

Для подолання відчуження самовдосконалення робить виключно актуальною потребу розототожнення людини з нав'язаними їй моделями поведінки, соціальними масками і ярликами, субперсоналіями; актуалізує пошук шляхів становлення цілісності людини та єдності з буттям. Такий підхід пропагується релігійно-духовними практиками; психотехніками, які в ХХ – ХХІ ст. активно відроджуються містичними рухами, в царині філософії – представниками екзистенційного психоаналізу (А.Маслоу, К.Роджерс, В.Франкл, Е.Фромм); в створенні апофатичної антропології.

Розглядаються психотехніки, які через свій безпосередній зв'язок з людською тілесністю відкривають перед людиною можливість дотику до досвіду буття, у дослідженнях Дж.Беннетта, А.Осіпова, К.Роджерса, Л.Солонько, Ю.Шабанової. Психотехніки пропонують вихід на найфундаментальніші структури суб'єктивності, використовуються для її кристалізації. Самовдосконалення людини як відновлення її єдності з буттям відіграє велику роль у розв'язанні проблеми відчуження – розриву з буттям. Перед кожною людиною постає потреба активізації різних дискурсів світовідношення, органічного поєднання різних типів активності.

На підставі проведеного аналізу дисертант робить висновок про те, що самовдосконалення як шлях просвітлення, опанування людиною власної природи, свого антропобуття завдяки розототожненню з дискурсивною субперсоналією, але водночас

із збереженням власної суб'єктивної ідентичності виступає результативним чинником розв'язання проблеми відчуження. Самовдосконалення є найбільш дієвим способом подолання «синдрому відчуження» (Е.Фромм), оскільки завдяки йому людина набуває мистецтва повнокровного життя, або «мистецтва бути».

У **Висновках** представлені підсумки дослідження, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи.

1. Відчуження пов'язують з особливостями сучасної культури (культурологічний підхід), розуміють як деперсоніфікацію людини в сучасному знеособленому суспільстві (екзистенціальний підхід). Не втрачає актуальності марксистське тлумачення відчуження в його класичній формі, яке в західній соціальній теорії суттєво змінене та актуалізоване до реалій ХХ ст. В радянській філософії проблема відчуження розглядалась переважно в парадигмі економічного підходу, у пострадянській – культурологічного та інтегративного. В українській філософії поширюється екзистенціальний підхід до проблеми. Сучасне інформаційно-технологічне суспільства провокує появу нових неklasичних форм відчуження; а різновиди відчуження, які відтворюються в нових суспільних умовах, є вже не так соціальними, як антропокультурними, що, звісно, не означає їх відособлення від соціально-економічних факторів. Відчуження постає як об'єктивний феномен (в контексті взаємодії людини та суспільства) і суб'єктивний (суперечність в свідомості людини). Ці аспекти обумовлюють та доповнюють один одного.

2. Фактори, що зумовлюють відчуження, слід розглядати, насамперед, на рівні окремого індивіда: дисгармонійне співвідношення чуттєвого й розумного як результат розвитку цивілізації, домінування принципу «володіти» над принципом «бути», превалювання споживацьких цінностей. При аналізі можливих шляхів розв'язання проблеми відчуження у сучасній філософії пріоритет має надаватися тим варіантам, які повинні бути реалізовані, насамперед, в духовній сфері (як духовне оновлення та формування нової світоглядної парадигми) на рівні індивіда і суспільства. Проектом подолання відчуження постає революція у різних аспектах буття: антропологічному, соціальному, культурному. Головним чинником, завдяки якому можна максимально гармонізувати відносини людини з навколишнім світом, долати самовідчуження та різні форми соціального відчуження, виступає самовдосконалення особистості та суспільства. Соціальні негачії мають духовні підвалини, тому в умовах сьогодення потрібно шукати шляхи подолання відчуження у сфері людського духу, у сфері свідомості.

3. Мету самовдосконалення визначено як зміну не об'єкта, а суб'єкта дії – трансформацію внутрішнього світу людини, гармонійне поєднання всіх аспектів антропобуття і досягнення за цієї умови гармонії зі світом. Відповіддю на зміни соціальної структури, які характерні для постіндустріального суспільства, в сфері індивідуальної самосвідомості має бути поступова переорієнтація із стабільного «Я», де людина сприймається як об'єкт, на мінливе «Я», що постає як процес. В процесі самовдосконалення самосвідомість має можливість проходити такі модуси: фізичний, соціальний, рефлексивний, океанічний (від зовнішніх характеристик антропобуття до найбільш глибинних).

4. Основними складовими процесу самовдосконалення постають самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, роль та значення яких полягає в осягненні людиною своєї цілісності завдяки гармонійному поєднанню всіх аспектів її антропобуття та внутрішньої концентрації людських якостей. Взаємозв'язок та динамізм складових самовдосконалення сприяє формуванню цілісної та самодостатньої індивідуальності, здатної знайти свій центр, який є основою її буття, з якого вона творить свій внутрішній світ, виявляє відношення до соціального середовища, природи та культури.

5. Потреба суміщення індивідуально мотивованої дії та соціально зумовленої поведінки спонукає філософію до духовних пошуків з метою подолання дуалізму теоретичної і практичної філософії. Потреба самовдосконалення актуалізує потребу відповідних «технологій» (релігійно-духовних практик, психотехнік), за допомогою яких людина може наблизитися до власних буттєвих коренів. Самовдосконалення людини передбачає не лише її фізичні зміни, але і духовні перетворення, які відбуваються завдяки трансформації внутрішнього світу людини, її просвітлення. Самовдосконалення виступає внутрішньо-глибинним принципом моделювання сутності людини, самопроекту її «Я», що виступає як континуальний акт подолання феномену відчуження.

В подальшій науковій роботі перспективним видається дослідження феномена відчуження в поєднанні аналізу його соціального та антропологічного аспектів, ролі та значення духовних традицій та духовних практик у здійсненні самовдосконалення людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Ковальчук І.Л. Воля як складова механізму регуляції людської діяльності / І.Л.Ковальчук // Науковий вісник

Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки. – Луцьк: ВДУ, 1997. – № 9. – С.38–40.

2. Ковальчук І.Л. Проблема відчуження (історичний екскурс з футурологічним прогнозом) / І.Л.Ковальчук // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В.Лях. – Вип. 15. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – С. 67–77.

3. Ковальчук І.Л. Постекономічне суспільство – ілюзія чи реальність подолання відчуження? / І.Л.Ковальчук // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В.Лях. – Вип. 31. – К.: Український центр духовної культури, 2002. – С.234–244.

4. Ковальчук І.Л. Некласичні різновиди відчуження як перевтілена форма саморозвитку сутнісних сил людини / І.Л.Ковальчук // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В.Лях. – Вип. 37. – К.: Український центр духовної культури, 2003. – С. 124–133.

5. Ковальчук І.Л. Філософсько-антропологічний підхід до сутності мови: проблема “Я – Інший” у мовному контексті / І.Л.Ковальчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки. – Луцьк: ВДУ, 2006. – №3. – С.69 – 74.

6. Ковальчук І.Л. Трансцендентний вимір буття людини та перспективні напрями його дослідження / І.Л.Ковальчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки. - Луцьк: ВДУ, 2006.- №5. – С. 238 – 245.

7. Ковальчук І.Л. Самопізнання як умова формування духовної особистості / І.Л.Ковальчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки. – Луцьк: ВДУ, 2007. – № 8. – С. 35–40.

8. Ковальчук І.Л. Проблема відчуження в системі взаємовідносин “виробник – споживач” / І.Л.Ковальчук // Економічні, соціальні та правові аспекти розвитку товарного ринку та ринку послуг і рівень задоволення споживачів на них / Матеріали міжвузівської науково-теоретичної конференції. – Луцьк: Видавничий центр ЛІРоЛ, 2004. – С.142–146.

9. Ковальчук І.Л. Відчуження людського буття як різновид самотності / І.Л.Ковальчук // Проблеми гендерної культури молоді. Матеріали наукового семінару. – Луцьк: Видавничий центр ЛІРоЛ, 2005. – С.20–22.

10. Ковальчук І.Л. Духовне вдосконалення людини і людства як одна з головних проблем «інтегральної йоги» Шрі Ауробіндо / І.Л.Ковальчук // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Книга І. – Львів: Логос, 2006. – С.724–731.

11. Ковальчук І.Л. Самогубство як проблема медичної біоетики: філософсько-антропологічний аспект / І.Л.Ковальчук // Збірник наукових праць науково-педагогічних працівників Луцького інституту розвитку людини Університету "Україна". – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006. – С.52–55.

12. Ковальчук І.Л., Васюра Р.В. Роль та значення медитації в процесі самопізнання людини / І.Л.Ковальчук, Р.В.Васюра // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Книга II.- Львів: Логос, 2007.–С.132–140 (проаналізовано значення медитації як джерела трансцендентних переживань).

13. Ковальчук І.Л. Свобода як необхідна передумова становлення творчої особистості / І.Л.Ковальчук // Творчість та освіта в інтелектуальних пошуках та практиках сучасності: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2007р., м. Київ) / Уклад.: Б.В.Новіков, І.І.Федорова. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 17 – 18 травня 2007р. – С.38–39.

14. Ковальчук І.Л. Медитація як чинник саморозвитку особистості та її значення у формуванні духовної особистості / І.Л.Ковальчук // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. праць. – Луцьк, 2007.–№1–4. – С.118–124.

15. Ковальчук І.Л. Самовдосконалення: традиції і сучасність (від прадавніх релігійно-духовних практик до філософії самовдосконалення) / І.Л.Ковальчук // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Книга II. – Львів: Логос, 2008. – С.162–170.

АНОТАЦІЇ

Ковальчук І.Л. Самовдосконалення як чинник подолання відчуження: філософсько-антропологічний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню та осмисленню феномена самовдосконалення як чинника подолання відчуження. Відчуження, як поняття, є досить складною палітрою конкретних проявів цього явища, які можуть мати, як мінливий, так і усталений характер. Відчуження розглядається як об'єктивний феномен (аналізуючи проблему взаємодії людини і суспільства) і як суб'єктивний феномен (внутрішній конфлікт індивіда).

Виявлено особливості самовдосконалення як внутрішньо-глибинного принципу моделювання сутності особистості, формування та становлення її справжнього «Я» як якісно нового

рівня антропобуття людини. Розкриваються сутнісні характеристики та динаміка взаємопов'язаних між собою складових процесу самовдосконалення, якими виступають процеси самоусвідомлення, самопізнання і саморозуміння, завдяки яким відбувається розотожнення людини з її дискурсивною субперсоналією та кристалізація її «Я». Встановлено, що застосування духовних практик здатне істотно допомогти подоланню чи зняттю відчуження.

Ключові слова: самовдосконалення, відчуження, самоусвідомлення, самопізнання, саморозуміння, антропобуття.

Ковальчук И.Л. Самосовершенствование как фактор преодоления отчуждения: философско-антропологический анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени Н.П.Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию и философско-антропологическому осмыслению феномена самосовершенствования как фактора преодоления отчуждения. Рассмотрены подходы к проблеме отчуждения в современной философской мысли, которые констатируют факт отсутствия единственного понимания феномена. Проанализированы два противоположных определения сути отчуждения: как противоречие между человеком и внешней средой (классический подход), как отсутствие противоречия между человеком и миром, их гомонизация, следствием чего есть обезличивание субъекта в наиболее радикальных концепциях современной философской мысли. Нынешнее информационно-технологическое общество провоцирует рождение новых неклассических форм отчуждения; разновидностей отчуждения, которые воспроизводятся в новых общественных условиях и являются уже не столько социальными, сколько антропокультурными. Отчуждение выступает как объективный феномен (аккумулируя социально-экономические, политические, культурные процессы) и субъективный (как противоречие в сознании человека). Эти аспекты обуславливают и дополняют друг друга.

Анализируя возможные пути решения проблемы отчуждения, приоритетными будут те варианты, которые должны быть реализованы прежде всего в духовной сфере (как духовное обновление и формирование новой мировоззренческой парадигмы) на уровне индивида и общества. Определяющим фактором, благодаря которому возможно преодолевать

самоотчуждение и разные формы социального отчуждения выступает самоусовершенствование человека и общества.

Определена роль и значение в процессе самоусовершенствования двух традиций: деятельного активизма и самоуглубления, самосозерцания; проанализирована роль и значение свободы как предпосылки трансформации внутреннего мира человека. Целью самоусовершенствования выступает изменение не объекта, а субъекта действия – трансформация внутреннего мира человека, гармоническое единение всех уровней бытия человека и достижение гармонии с миром. В процессе самоусовершенствования самосознание имеет возможность пройти следующие модусы: физический, социальный, рефлексивный, океанический (от внешних характеристик антропобытия до более глубоких), совершить последовательную переориентацию из стабильного «Я», где человек воспринимается как объект, на динамичное «Я», которое представлено как процесс. Суть процесса самоусовершенствования выражают процессы самоосознания, самопознания, самопонимания, благодаря которым происходит формирование целостной и самодостаточной индивидуальности, поиск основы бытия, с которой личность творит свой внутренний мир, отношение к социальной среде, природе и культуре.

Самоусовершенствование как фактор преодоления отчуждения предусматривает освобождение человека от навязанных социальной средой моделей поведения путем разотождествления человека с его дискурсивной субперсоналией и кристаллизацию его «Я». Потребность самоусовершенствования актуализирует потребность соответствующих «технологий» (духовных практик, психотехник), с помощью которых человек может приблизиться к истокам бытия. Самоусовершенствование выступает внутренне-глубинным принципом моделирования сущности человека, самопроектирования его «Я», что является континуальным актом преодоления феномена отчуждения.

Ключевые слова: самосовершенствование, отчуждение, самоосознание, самопознание, самопонимание, антропобытие.

Kovalchuk I.L. Self-perfection as the factor of alienation overcoming: philosophical anthropological analysis. – Manuscript.

Dissertation on obtaining of philosophical candidate's degree for speciality 09.00.04 – philosophical anthropology, philosophy of culture. – National Pedagogical M.P.Dragomanov University. – Kyiv, 2009.

Dissertation is devoted to investigation and intelligence of self-perfection phenomenon as the factor of alienation overcoming. Alienation as a concept is a rather complicated palette of specific manifestations of this phenomenon which may be of both changing and stable character. Alienation is treated as an objective phenomenon (analyzing the problem of interaction of person and society) and as a subjective phenomenon (inner conflict of an individual).

The peculiarities of self-perfection as inner deep principle of personality essence modeling, forming its real “I” as qualitative new level of human being is exposed. Here are opened essential characteristics and dynamics connected self-perfection process component, that are self-awareness processes, self-knowledge and self-understanding, because of which person identification with its discursive subpersonality and crystallization of its “I” is made. It is found out that application of its spiritual practices is able essentially help alienation overcoming or its removal.

Key words: self-perfection, alienation, self-awareness, self-knowledge, self-understanding, anthropological being.

Підписано до друку 24. 02. 2009. Формат 60x90/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-др. ар. – 0,9. Тираж – 100 прим. Замовлення № 8/25 Поліграфічно-видавничий дім «Твердиня» п/с-9, м. Луцьк-21, 43021 тел. : 8-050-2950250 verduna@ukr.net Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України ДК № 2030 від 14. 12. 2004 р. Друк МП «Зоря» просп. Волі, 2, м. Луцьк, 43025 Свідоцтво Держкомінформу України ВНЛ № 13 від 20. 07. 2001 р.